

STADSHOLMEN

BOSTÄLLET 1

DÖDGRÄVARBOSTÄLLET

Olaus Magnus väg 5

JOHANNESHÖV

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

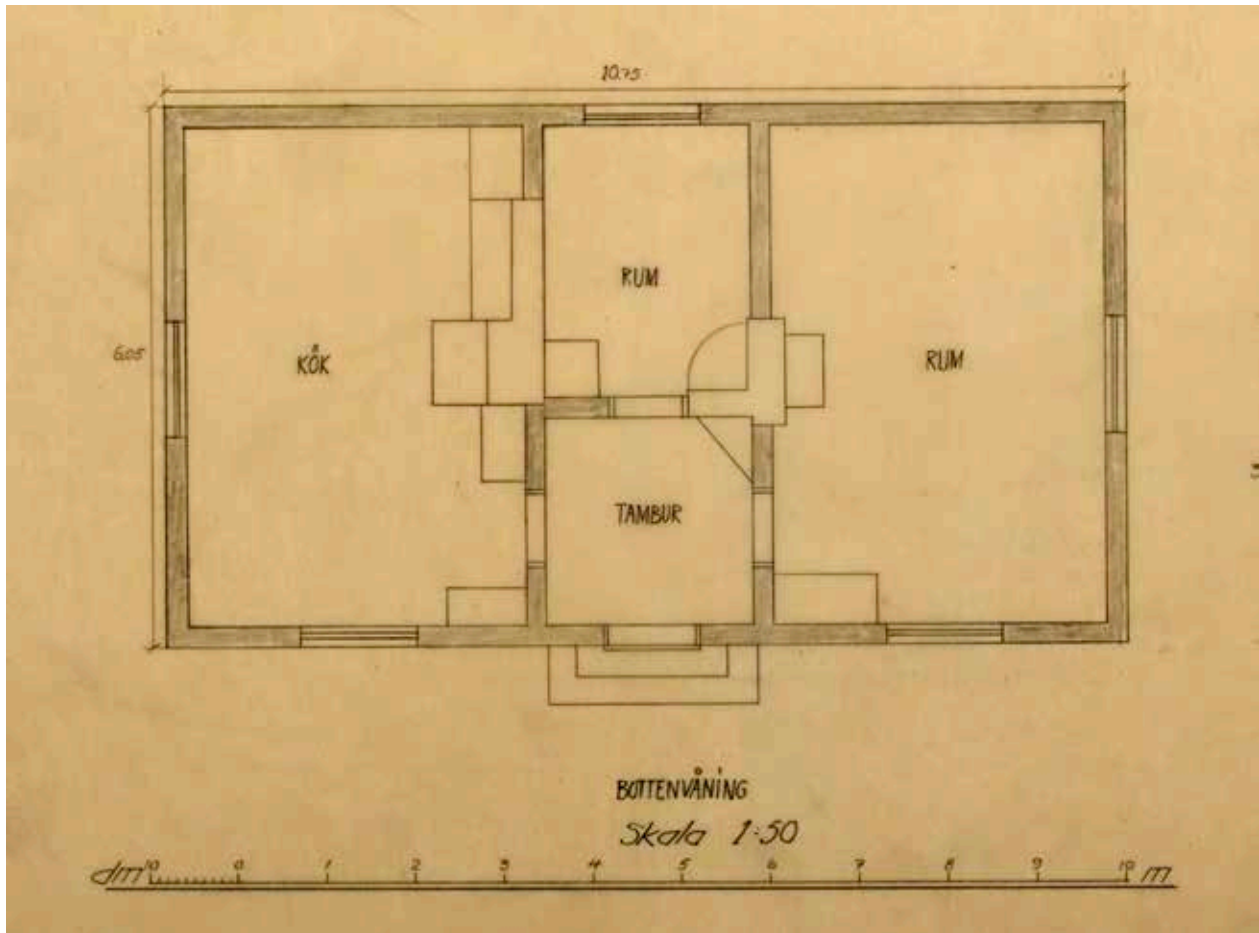
För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

1 BOSTÄLLE

2 UTHUS

UTSNITT UR UPPMÄTNINGSRITNING AV DÖDGRÄVARBOSTÄLLET, FRÅN 1944. BYGGNADEN HAR TVÅ SKORSTENSSTOCKAR OCH ELDSTÄDER I VARJE RUM. VÄGGFASTA SKÅP SÄRSKILJS INTE FRÅN ELDSTÄDER PÅ PLANRITNINGEN, VILKET GÖR DEN LITE OTYDLIG. PLANRITNING I PARKFÖRVALTNINGENS ARKIV, SSA.

Dödgrävarbostället intill gamla Skanstulls begravningsplats, mellan Gullmarsplan och Hammarby industriområde, fick sitt nuvarande utseende på 1830-talet. Byggnaden uppfördes i det sydvästra hörnet av begravningsplatsen, med en liten tomt, som inhägnades genom ett trästaket.

Sedan 1900-talets förra del är den gamla begravningsplatsen parkmark och bostället är en verksamhetslokal.

Bostället är, tillsammans med begravningsplatsen, ett unikt exempel på hur staden under 1800-talets förra del löste de problem som fullbelagda och sanitärt ohållbara kyrkogårdar i innerstaden förde med sig. I den situationen var det kropparna efter dem som antingen hade församlingstillhörighet långt från Stockholm eller befann sig på samhällets ekonomiska och sociala botten, som staden först sökte finna en lösning för. Med beslutet att förlägga den nya

begravningsplatsen till ett lantligt område utanför staden följde behovet av ett intilliggande dödgrävarboställe. Att koleraepidemierna, som kunde drabba alla sociala skikt, krävde en upprustning av såväl begravningsplats som boställe ingår i berättelsen om platsen och byggnaden.

Om bostället och begravningsplatsen är unika, genom att vara Stockholms enda bevarade exempel på de fåtal fattig- och kolera begravningsplatser med boställen som fun-nits, så är byggnaden i sig snarast ett typexempel, representativt för bostadshus till

BOSTÄLLET S HUVUDFASAD MOT VÄSTER, I VINTER OCH SNÖVRA. FOTO J. MALMBERG.

1800-talets mindre gårdar och torp.

Fastigheten Bostället 1 är grönvärderad enligt Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett särskilt kulturhistoriskt värde. Del av boställets tomt ingår i den fasta fornlämningen Brännkyrka 79:1. Med fornlämningsstatusen följer skydd enligt Kulturminneslagens 2:a kap., vilket bland annat innebär att inga ingrepp i marken får göras utan tillstånd från Länsstyrelsen.

OMRÅDESBESKRIVNING

Fram till 1900-talets början ingick området kring Gullmarsplan i Enskede gårds 600 hektar stora egendom. Området präglades av både lantlighet, med odlade dalgångar och skogbevuxna höjder, och det speciella läget invid det smala näset vid Skanstull. Skanstull var stadens södra infart och betydelsefull tullport sedan 1600-talets mitt och cirka 200 år framåt. Strax söder om tullen låg ett vägshål, där Södra landsvägen fortsatte söderut längs Stockholmsåsens rygg mot Dalarö medan den medeltida vägsträckningen Göta landsväg vek av västerut längs en

dalgång. Österut ägdes marken av Hammarby gård och närmast Hammarbysjön fanns verksamheter som textilindustrier och färgerier, vilket som så småningom utvecklades till ren hamnverksamhet.

År 1904 förvärvades Enskede gård av Stockholms stad, i syfte att förverkliga nya stadsplaneidéer och samtidigt komma tillrätta med stadens omfattande bostadsproblem. Den del som motsvarar Johanneshov byggdes ut på 1940-talet, med upp till nio våningar höga punkthus kring dess centrum Gullmarsplan, invigt 1946. Byggandet av Skanstullsbron och tunnelbanestationen, invigda 1946 respektive 1950, var betydelsefullt för områdets utbyggnad.

Området kring Gullmarsplan präglas fortfarande av kommunikationsleder, genom tunnelbanan med bussterminal, tillfarter till Södra länken och den starkt trafikerade Nynäsvägen. I utkanten av 1940-talets bostadsbebyggelse har under 1980- och 1990-talet tillförts en omfattande nybebyggelse, främst i Globenområdet söder om Gullmarsplan och Södra Hammarbyhamnen i öster.

UTHUSETS FASADER MOT NORR RESPEKTIVE VÄSTER. UTHUSET HAR TRE DÖRRAR SOM URSPRUNGLIGEN LEDDE TILL ETT AVTRÄDE, ETT FÖRRÅD OCH EN VEDBOD. FOTO J. MALMBERG

HISTORIK

En begravningsplats för fattiga och politilik

I ett förbud mot gravsättning på Storkyrkans kyrkogård år 1808 hänvisades de välsituerade till stadens övriga begravningsplatser. För de fattiga skulle, efter överenskommelse med markägaren på Enskede gård, kompletteras med en ny begravningsplats utanför Skanstull, ”uppföre backen till vänster om Stora landsvägen”.

Området som valdes för den nya begravningsplatsen låg öster om Stora landsvägen, vilken följde Stockholmsåsen söderut. Åsen hade i alla tider använts för uttag av grus och sand, men jordmånen var även lämplig för anläggning av begravningsplatser.

Begravningsplatsen skulle vara ”mindre betydlig”. Förutom kropparna efter stadens fattiga skulle även ”politilik” begravas på platsen. Politilik var lik som polisen av en eller annan anledning fick i uppdrag att ta hand om, som lik med okänd hemmahörighet funna i sjöar, uthus m.m. Ganska snart beslöts att döda i ”lantvärnssjukan”, kropparna efter unga män som inkallats till 1808 års krig med Ryssland och

som på grund av misär och tyfus drabbades av hög dödlighet, också skulle föras till den nya begravningsplatsen. Till detta låg en av stadens avrättningsplatser i närheten, Skanstulls galgbacke, vilket kastade ytterligare skugga över begravningsplatsen. Arealavmätning för den nya begravningsplatsen skedde under 1809.

Dödgrävarens boställe

Tidigast omnämns ett boställe för dödgrävaren i samband med att begravningsplatsen ska ordnas inför en koleraepidemi som grasserade i Mellaneuropa omkring 1830 och som förväntades spridas till Stockholm. Begravningsplatsen skulle inhägnas och planteras med träd. Dessutom beslutades om uppförandet av ett nytt boningshus för dödgrävaren. Efter godkännande av ritningar i september 1831 uppfördes huset följande år. Skrivningarna antyder att det redan fanns ett boställe, som nu skulle ersättas. På en av avmätningsskartaerna från 1809 finns också en mindre byggnad inplanerad på kyrkogårdens sydvästra del. Möjligen uppfördes ett boställe samtidigt

DE INRE ENTRÉDÖRRARNA FRÅN INSIDAN. DÖRRARNA ÄR ENKLA OCH AV ÄLDRE KARAKTÄR. DÖRRFODRET TILLHÖR BYGGNADENS ÄLDSTA, AV SENGUSTAVIANSK TYP, OCH DET SKULLE KUNNA VARA FRÅN TIDEN FÖR ANLÄGGNINGEN AV BEGRAVNINGSPLATSEN. MOT PLANKTAKET SITTER EN PROFILERAD TAKLIST AV TRÄ. FOTO J. MALMBERG.

med anläggningen av begravningsplatsen, vilket redan tjugo år senare antingen behövde ersättas eller byggas om.

Dödgrävare var benämningen på tidens kyrkogårdsarbetare och bostället var dödgrävarens tjänstebostad. Det hände att dödgrävaren ansågs vara behäftad med onda krafter, med vilket kunde följa ett socialt utanförskap. Hur situationen såg ut för dödgrävarna vid Skanstull är inte känt.

Koleraepidemin kommer till Stockholm

Först 1834 bröt koleraepidemin ut i Stockholm. På Södermalm drabbades cirka 1000 personer, vilka till största delen begravdes på Skanstulls begravnings-

plats. Från denna tid etablerades namnet Kolera-begravningsplatsen vid Skanstull. Senare under 1800-talet kallas den även Kolerakyrkogården, ett namn som har bestått in i sen tid.

Det nya dödgrävarbostället finns inritat på en situationsplan över kyrkogården från 1836. Det har dagens mått men dessutom en mindre utbyggnad mot öster. Inga ytterligare byggnader finns på vad som motsvarar dagens tomt. Framför byggnaden, mot väster, finns en liten förgård. I söder löper, parallellt med boställets sydgavel, ”vägen till avrättsplatsen”.

Efterhand ordnades Skanstulls begravningsplats alltmer och på 1840-talet bekostade man en plante-

I TRÄDGÅRDEN STÅR OCH LIGGER GRAVSTENAR, VILKA SAMLADES IN FRÅN BEGRAVNINGSPLATSEN PÅ 1940-TALET. TRÄDGÅRDEN ÄR RELATIVT VILDEVUXEN OCH PRÄGLAS AV HÖGA SYRENER, SOM BLOMMAR RIKLIGT UNDER VÅREN. FOTO J. MALMBERG.

ring av 120 popplar, som ramade in kyrkogårdens rektangulära kvarter, liksom delar av boställets tomt. På en situationsplan från tiden visas bostället som tidigare, men dessutom finns en långsmal byggnad längre österut, utanför tomt. Troligtvis är det en byggnad för begravningsverksamheten, möjligtvis en likbod.

På 1850-talet slog koleran till igen och på begravningsplatsen fick dödgrävaren ta emot offren från Södermalm. Senare under 1800-talet kom begravningsplatsen alltmer att användas som allmän begravningsplats.

Kvinnliga dödgrävare

Fram till 1864 ansvarade Stockholms Drätselkommission för begravningsplatsen, och därefter och fram till 1886 Drätselnämnden. Det innebar bland annat att man engagerade dödgrävare. År 1859 och de följande femton åren innehades befattningen av änkan Anna Hedvig Nessen, mot bostad och en årlig ersättning av 150 Riksdaler, höjt till 200 det sista året. Efter henne tog hennes båda vuxna barn över befattningen på samma villkor. Efter bara något år,

1875, avled sonen och dottern Hedvig Maria behöll ensam befattningen fram till 1887, åtminstone under senare år biträdd av maken August Andersson. Från samma år, 1887, finns en situationsplan över begravningsplatsen där bostället är representerat på samma sätt som på situationsplanen från 1840-talet.

Gravsättningar upphör 1901

Efter att Sandsborgs begravningsplats hade tagits i bruk år 1895 upphörde gravsättningarna vid Skanstull år 1901. Då funktionen som gravplats upphört kom ansvaret för Skanstulls begravningsplats år 1917 att överföras från kyrkogårdsnämnden och till stadens byggnadskontor, samtidigt som den gamla begravningsplatsen alltmer kom att fungera som park.

Dagens uthus öster om bostadshuset syns tidigast på en karta över Stockholm från 1901. Samtidigt är det långsmala uthuset längre österut borta. Boställets lilla utbyggnad mot öster är borta senast 1917 – 1926, enligt en plankarta tillkommen dessa år, men det kan ha tagits bort redan tidigare, eftersom 1901 års karta inte visar detaljer. Uthuset var inrett med avtråde, förråd och vedbod.

Upprustning på 1940-talet

Vid ingången av 1940-talet var den gamla begravningsplatsen förfallen och det kringliggande området stod inför en betydande omvandling. En uppmättningsritning över parken från 1940 visar att flera högvuxna lönnar och almar stod inne på boställets tomt, medan den östra delen av tomtgränsen delvis kantades av popplar. På ett fotografi från samma tid syns boställets sydgavel inträngd mellan vildvuxna syrener, som hänger över tomtens spjälstaket. Den omfattande växtligheten gör att huset ger intryck av att vara obebott.

År 1944 uppmättes även själva bostället, vid tiden förvaltat av stadens parkavdelning. Planen visar en traditionell parstuga: via entrén mitt på ena långsidan nås en tambur. Innanför finns ett mindre rum och åt vardera gaveln ett större rum. Alla rum var tillgängliga från tamburen och alla hade eldstäder, varav det norra rummet användes som kök och var inrett med köksspis.

Strax därefter moderniserades och inreddes bostället till ombytes- och lunchlokal med förråd. De gamla eldstäderna togs bort. Ledningsdragningar för vatten, avlopp och el genomfördes, och WC, så småningom även dusch, installerades.

Samtidigt genomfördes en gallring av träd och sly i hela parken. Ett större antal kvarvarande gravvårdar, utspridda på den gamla begravningsplatsen, samlades in och placerades på boställets tomt, och ett nytt staket uppsattes i tomtgräns. Åtgärderna var klara 1949.

1900-talets senare hälft

Såväl parken som det gamla dödgrävarbostället har i perioder under 1900-talet varit utsatt för igenväxt och förfall. Efter en större upprustning av parken under 1990-talets första år genomfördes år 1995 en upprustning av bostället till dagens utseende. Därefter har byggnaden hyrts ut som hantverkslokal alternativt kontor. År 2007 överfördes fastigheten till AB Stadsholmen.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Byggnaden är ett timmerhus om en våning under ett tegeltäckt sadeltak, på en naturstensgrund. I fasaden mot väster sitter ett fönster på var sida om entrén, övriga fasader har vardera ett centralt placerat fönster. Fönstren har småspröjsade, sentida

bågar och kan tillslutas med grönmålade, panelade fönsterluckor. Entrén har dubbla pardörrar, där det inre dörrparet är panelade plankdörrar och det yttre är panelade fyllningsdörrar av en typ som förekom på 1830-talet. Fasaderna är klädda med locklistpanel som har avfärgats med röd slamfärg.

Interiör

Planen är indelad som en parstuga och är ursprunglig: innanför entrén finns en hall, eller förstuga, med anslutning till större gavelrum åt vardera sidan. Rakt fram från hallen ligger ett mindre rum som i dag fungerar som kök. Sekundärt har ett WC byggts ut i ena gavelrummet, tillgängligt från köket.

Innertaken är äldre, panelade och vitlimmade, med lister mot väggarna av trä. Merparten av fönsterfodren, liksom något dörrfoder, är mjukt profilerade från någon av 1900-talets renoveringar, men äldre foder av klassiserande typ, från tidigt 1800-tal, inramar köksfönster och ett par av dörröppningarna. Även dörrkarmarna torde vara de ursprungliga. Golven är av relativt breda furuplank.

I hallen finns såväl golvlucka till källaren som taklucka till vinden. Källarrummet upptar husets mittparti, motsvarande hall och kök, och har väggar av gråsten. På det oisolerade vindsplanet framträder takkonstruktionen som genuin. Mot söder finns på vindsplanet ett halvmånformigt så kallat lunettfönster.

Uthuset

Uthuset är, under ett tegeltäckt sadeltak, avfärgat med röd slamfärg på en enkel locklistpanel. Mot trädgården finns tre dörrar av lika utformning som fasaden. Takstolen är sekundär till stommen, som troligtvis är genuin.

TRÄDGÅRDEN

Boställets tomt omges av ett rödmålat spjälstaket, buskage av främst syren samt stora lönnar. Mot söder växer höga almar. Marken närmast huset är lagd med grovt grus, i övrigt är den gräsbevuxen. På tomtens östra del, in mot parken, ligger eller står ett trettiofem gravstenar, varav ett flertal mindre, med enkel och ibland svåridentifierbar text.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.